

բանեակներ Բազմավէպի շուրջը, հայ դրի ծառայել կը ջանային իրենց շրջանակին ու կարողութեան համաձայն:

Վստահ ենք որ երբ ծայր տայ բնականոն կեանքը՝ խանդավառութեան մեծագոյն շեշտով պիտի բերեն անոնք բոլորն ալ իրենց մասնակցութիւնը եւ յարգանքի տրիտուրը Բազմավէպին, դարաւոր Յոբելեարին, այն զիտակցութեամբ թէ իրենց գոյութեան ու գործունէութեան միակ հաստատուն յեանարանը փառարանած ու հռչակած պիտի ըլլան անոր մէջ:

Հ. ՄԵՍՐՈՊ ՃԱՆԱՇԵԱՆ

ՎԱԽԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐ

Պ Ա Տ Ա Ս Ի Ա Ն

ԵՐ. ՏԷՐ ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԿԱՅԻ “ԿԱՐԾԵՑԵԱԼ,, ՄԱՐՄՆՈՅ ՄԱՍԻՆ

...

(Շար. տես «Բազմավէպ» 1942, էջ 10)

Է. — ՄԻԻԹԱՐԱՅ ՈՒԽՏԻՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ
ՀԱՆԱՍՏԻՔՆԵՐԸ ՀԱՅԿ ԴԻԻԱՆՆԵՐԷ՝ Ի
ՆՊԱՍՏ ՄԱՐՄՆՈՅ ՓՈԽԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

Որպէս զի կարենամ գաղափար մը տալ, թէ Հ. Մատթէոսի Պատմութեան խընդրական ատաղձին ի նպատակ՝ ո՛րչափ մեծ է Մխիթարայ գաւազներուն բերած մասնակցութեան բարոյական արժէքը՝ պիտի ներկայացնեմ այն անմրցելի շահագործողութիւնը որ ժամանակի ընթացքին մէջ ունեցած են անոնք ո՛չ միայն Եր. Տէր Կոմիտասի անձին՝ այլ եւ անոր ընտանեկան պարագաներուն շուրջ:

1) Սերտ ու մտերիմ յարաբերութեան աստիճանին բարձրութիւնը կը տեսնուի ամենէն առաջ այն շահեկան տեղեկութենէն՝ թէ Տէր Կոմիտաս Վկայի եւ Մխիթար Աբբայի միջեւ թղթակցութիւններ տեղի ունեցած են:

Կը խոստովանինք, որ այս բացայայտ տեղեկութեամբ մեզի ամենամեծ պատիւ եւ հաճոյք պատճառողն եղած է Պոլսոյ Հայ Կաթողիկէ Պատրիարքարանի նախկին Քարտուղար եւ Դիւանապետ Յակոբ

Վ. Մաղարեան: Սա կը գրէ. «Մեծն Մխիթար Աբբայ, որ իւր առաքելական գործունէութեանց փորձերը կատարելէ յետոյ, թշնամեաց ձեռքէն ողորմութեամբն Աստուծոյ յաջողեցաւ Զմիւռնիա ապաստանիլ... ուսկից նաեւ կը շարունակէր իւր թղթակցութիւնները Տէր Կոմիտասի հետ⁽³¹⁾: Անդին ու նուիրական դանձ մը պիտի ըլլային այդ նամակները մեզի համար այսօր, որոնք անշուշտ Մեթոնի մէջ քաղաքական դէպքերուն զոհ եղած են Մխիթարայ հոն կազմած անդրանիկ մենաստանին հետ, որովհետեւ Ս. Ղազարու Դիւանին մէջ Մեթոնի շրջանի սակաւաթիւ թողթերուն մէջ չկան գծախտաբար: Վերոյիշեալ վկայութեան «ուսկից կը շարունակէր» բացատրութիւնն իսկ կը նշանակէ, որ Մխիթար ոչ միայն Զմիւռնիայէն, այլ նախապէս ալ ի Պոլիս շատ մօտէն յարաբերութեան մէջ եղած

(31) Համառօտ կենսագր. Տեառն Կոմիտասայ քհնյ. Քէօմիւրճեանց. Պոլիս 1912, էջ 33:

է Երանելոյն հետ: Մաղարեան վարդապետ շատ որոշ կը յայտարարէ, թէ այս ամէն տեղեկութիւնները քաղած է ինք Պատրիարքարանի Դիւանէն⁽³²⁾:

Դարձեալ Նահատակին մեծ մտերմութիւնն ու համակրանքը Մխիթարայ Ուխտին հանդէպ կը հասկցուի ինքնին՝ երբ նկատենք հետեւեալ թանկագին տեղեկութիւնն ալ, որ «եթէ չվերահասնէր նահատակութիւնը Տեառն Կոմիտասայ Քահանայի, Միարանութեան անդամակցելու որոշողութիւնը վերջնականապէս տուած էր»⁽³³⁾:

Այս հետաքրքրական տեղեկութիւններէն վերջ անշուշտ ցանկալի պիտի ըլլար, որ երկու մեծ հոգիներուն միջեւ եղած թղթակցութենէն զատ գոյութիւն ունենար Մխիթարայ կողմանէ նաեւ տաղ մը Տէր Կոմիտասի ուղղուած՝ անոր նահատակութենէն վերջ:

Արդ քանի մը տարիներ առաջ էր որ անդրադարձած էի Հ. Յ. Տաշեանի ԶԵՌԱԳՐԱՅ ՅՈՒՅԱԿէն գոյութիւնը Վիեննայի Մխիթարեան Մատենադարանին մէջ Մխիթարայ գրչին ընծայուած ոտանաւորի մը՝ ուղղուած առ Նահատակը: Անուղղակի խնդրանքիս աղնուօրէն զոհացում ստացած էի ընդունելով անոր, ինչպէս նաեւ Հ. Ստեփանոս Պետրոսեանի ոտանաւորներուն օրինակութիւնները:

Հոս կը հրատարակեմ նախ այդ ոտանաւորը⁽³⁴⁾, որու տուններու առաջին տառերը կը կազմեն ի Մխիթարէ Աբբայէ ասացեալ⁽³⁵⁾:

(32) Ժիշգ այս պատճառաւ անհաւանական չեմ կարծեր, որ յիշեալ Պատր. Դիւանին մէջ գրտնուէին Նահատակի մարմնոյ փոխադրութեան մասին եւս տեղեկութիւն կամ վաւերացում որոնք կորսուած ըլլան, ինչպէս որ չկան այսօր Մաղարեան վրդ.ի կողմանէ ակնարկուած նամակները՝ որ եղած էին Մխիթարի եւ Տէր Կոմիտասի միջեւ. (Հ. Ղ. Տ.):

(33) Մաղարեան Համառօտ կենս. Տն. Կոմ. քհն. Քէօմ. էջ 34:

(34) Չանց ըրած եմ հոս՝ բնագրին յար եւ նման կատարուած այս օրինակէն՝ բաւերու վրայ ըստ պարագային երեւող սուղերը:

(35) Մխ. Մանդրն. Վիեննայի. թ. 160, թղ. 163ա – 165ա:

Երգ ի վերայ նահատակութեան սուրբ վրկային Քրիստոսի
Տէր Կոմիտաս քահանայի կոստանդնուպոլսեցւոյ ասացեալ ի բարուն[ա]պետէն մերմէ
Մխիթարայ արքայէ

Ի քեզ զիմեմ Յիսուս տէր իմ.

տալ ինձ ըզլոյս շնորհաց քոյին.

զի կարացից յարմարել զբան.

առ ի գովել քոյդ վրկային:

Մաքուր եւ սուրբ մարտիրոսին.

տէր Կոմիտաս քահանային,

ի Կոստանդնուպոլսէ ծագեալ.

արփիտիպ ճառագայթին:

Խընամօք Հօրն երկնաւորի.

գոլով ծաղկեալ ներ հայկազնի.

ուղիղ հաւատն հռովմէական.

ի փառս որդւոյն իւր միածնի:

Ի յաղթմանէ չարին շարժեալ.

ոմանք զընդդէմն եղեն կաշեալ.

տէր Կոմիտաս սուրբ քահանային.

բանիւ միշտ զայնս ըմբերանեալ:

Թէպէտ զիտէր զի հալածիւր.

բայց երկիւղի վասն ո՛չ կաւիւր.

տէր Կոմիտաս սուրբ քահանային.

ըզսուրբ հաւատն յոր դաւանիւր:

Առ այս շարժեալ բորբոքեցան.

որք էին դէմ ճշմարտութեան.

զտէր Կոմիտաս սուրբ քահանային.

մատնել ի մահ յանկարծական:

Բամեալ ի մի վայր խումբ նոցին.

որք զմահ սրբոյն որոնէին.

զտէր Կոմիտաս սուրբ քահանային

հանին յատեան եպարքոսին:

Էր յատենի զուարթ դիմօք.

ձոխարան պատասխանօք.

եւ այս այնքան զի ապշեցոյց.

զեպարքոսն իսկ իւր բարձակցօք:

Անդ եպարքոսն անճարացեալ.

զպիղատոսեան բան բարբառեալ.

թէ ազգըն քո եւ քահանայք.

զքեզ մահապարտ զոլ վրկայեալ:

Բայց թէ զհաւատ քո թողուցու.

եւ հաւատոյ մեր յենուցու.

կարես զերծիլ ի մահուանէ.

նաեւ ըզփառս մեր կալնուցու:

Բորբոքեցաւ սիրով հոգւոյն.

սիրտ եւ ոգի ընտրեալ սրբոյն.

զի ըստ բանի մարգարէին.

վառեալ էր հուրն խորհրդոյն:

Ասաց իսկոյն գործադրարար.

զանխախտութիւն իւր իսկաբար.

ուստի զվրձիւ մահու հատին.

ի զլիսատել տանջեալարար:

Յայնժամ առ տեղին զլիսատման.

որպէս զանմեղ ոչխար տարան.

բազմաղիմի մահացուցմամբ.

հատին ըզգլուին այն սրբազան:
էին յայնժամ ուղղափառաց.
զասքն ի մեծ սուգ յողբ եւ ի լաց.
զի վասն ուղղափառ հաւատոյ.
չունէին զոք վրկայ ինքեանց:
Ասեմ վրկայ հեղմամբ արեան.
որ չէ բնութեան այլ շնորհական.
ահա սուրբս այս հանդիսապէս.
վրկայ եղեւ ճշմարտութեան:
Սրբաբեկք եղեն ջոկք նոցին.
որք ուղղութեան ներհակ կացին.
քանզի կարի յամօթ եղեն.
հանդերձ գլխովք իւրեանց խմբին:
Արե՛ք ելէ՛ք ի հրապարակս.
ի համայնս տունս եւ ի կրթական.
տուք զաւետիս ուղղափառաց.
զի հարսանեացն իցեն համակս:
Յաւք ի հանդիստ փոխարկեացին.
ողբք ի ցընծումն զարձուցին.
քանզի այսօր երանեցաւ.
պըսակազարդ հոգի նորին:
Եւ զսուրբ մարմին իւր փառազարդ.
փառաւորեաց Տէրն յերկրի աստ.
քանզի անթիւ հրաշքս գործեաց.
ի կաղս ի կոյրս ի ցաւադարս:
Այն ակներեւ ամենեցուն.
ոչ առանձին եւ ի թաղուն.
ուստի եւ բազում ցաւազարդ.
զնացին ի գերեզման սրբոյն:
Լոկ զհող սրբոյ գերեզմանին.
տանէին որք զխոտս ունէին.
եւ այս այնքան զի ըսպառիւր.
հողն եւ կրկին այլ հող զընիւր:

Այս ոտանաւորէն վերջ դրուած է տուն մը Շարական ստեղծի «Հայցեացես զխաղաղութիւն...» (երրորդ տուն «Արիացեալք»):

Որքան որ յայտնապէս կ'երեւի երգըւելու սահմանում ըլլալը, բայց կը պակասի իր ՏԱՂԱՐԱՆԻ 1727, 1732 եւ 1771 երեք թուականներու մեր վանքի բոլոր տպագրութեանց մէջ. դարձեալ Հ. Մատթէոսի ժամանակագրութեան մէջ աւոր մասին ոչ մէկ յիշատակութիւն կայ. մինչ յայտնապէս մէկէ աւելի կը յիշատակուին անոր էջերուն մէջ Մխիթարայ շարադրած ոտանաւորները եւ անոնց շարժառիթները, ինչպէս Ս. Անտոն Արքային ուղղած ոտանաւորը, որոնք կ'երգուին եղեր Աստուածածնի տօներու եւ Ս. Անտոնի տօնին հասարակաց սեղաններու ժա-

մանակ, ինչպէս մինչեւ ցարդ: Բայց Տէր Կոմիտասի տարեգարձին նկատմամբ՝ ո՛չ մէկ բան յիշատակուած է:

Ամէն պարագայի մէջ Մխիթարայ ընծայուած այս ոտանաւորին մէջ մեր խնդրական հարցին նկատմամբ անորոշութիւն մը կայ որ կարօտ է լուսարանութեան: Հոն կարելի չէ ենթադրել թէ նա մարմինը գերեզմանին մէջ կը նկատէ, վասն զի փաստերը հակառակը կը մեկնեն: Անոր միտքը ուղիղ հասկնալու եւ ըստ այնմ իմաստները իրարմէ դանաղանելու համար հարկ է նկատի ունենալ.

ա) Հ. Մատթէոս կը հաւաքէ, կը դասաւորէ եւ կը խմբագրէ Տէր Կոմիտասի Կենսագրութիւնը՝ ա. «Հրամանաւ Արքահօր» ք. Հ. Մատթէոսի յիշատակած աղբիւրներուն մէջ յատուկ կարեւորութեամբ դիտել Հ. Եղիա վարդապետի բաժինը, որ նահատակութենէ տարի մը վերջ, այն է 1708-ին, Վենետիկ դառնալով՝ ուղղակի եւ անմամբ կը բերէ տեղեկութիւնները առ Մխիթար Արքահայր, եւ Հ. Մատթէոս գրի առնելով զանոնք կը կադմէ հետզհետէ Կենսագրութիւնը Վկային: Գ. Հարկ է նոյնպէս նկատի ունենալ Տէր Կոմիտասի դէպքերուն ժամանակակից Հ. Ստեփանոս Պետրոսեանի տեղեկութիւնները՝ որ կան անոր մէկ ոտանաւորին մէջ, զոր իր կարգին պիտի ներկայացնեմ:

Արդ Հ. Մատթէոսի գրած այդ Կենսագրութիւնը հիմնուած իր առած տեղեկութեանց վրայ, ինչպէս նաեւ Հ. Ս. Պետրոսեանի ոտանաւոր տեղեկութիւնները, պայծառօրէն կու տան Նահատակի մարմնոյ փոխադրութեան պատմութիւնը: Եթէ ինքն Մխիթար Արքահայր ուզած է որ արձանագրուի՝ այդ դէպքը իր հրաւումաւ պատրաստուած Կենսագրութեան մէջ՝ ինքը չէր կրնար միեւնոյն ատեն հակառակ կամ ժխտական իմաստով արտայայտուիլ այդ հարցի շուրջ՝ իրեն վերադրուած այդ ոտանաւորին մէջ, ապա թէ ոչ՝ կերպով մը ըսած պիտի ըլլար ընթերցողներուն. Մի՛ հաւատար. սխալ է Հ. Մատթէոսի տուած այդ տեղեկութիւնը... — ինչ որ մտածել անգամ նե-

րելի պիտի չըլլար: Ընդհակառակն Մխիթար եւս միեւնոյն համոզումը, նոյն միտքը պիտի ունենար, ուստի եւ նոյնը պիտի արտայայտեն իր ոտանաւորին տողերը: Իսկ եթէ ինքը հաւան չէր՝ այս պարագային եւ ոչ պիտի թոյլատրէր, որ այդ պիտի շատ կարեւոր խնդրոյ մը շուրջ սուտ կամ սխալ լուր մը արձանագրուէր, յաւերժացուէր, այլ պիտի հրամայէր՝ բոլորովին ջնջել կա՛մ ուղղել եւ կամ երկբայական ներկայացնել, ինչպէս նոյն Կենսագրութեան մէջ ինչ ինչ մասերու եւ տողերու հանդիպած է. իր ճշմարտասէր հոգին, իր սուրբ նախանձախնդրութիւնը ազգային Մատենագրութեան եւ Վկայաբանական պատմութեան հանդէպ, որոնց նուիրած էր իր ամբողջ կեանքն ու գործը, չէր կրնար ուրիշ կերպ ներդրածել իրեն:

Հետեւաբար վերոյիշեալ ոտանաւորը Մխիթար Արքայի վերագրուել կամ ոչ՝ պէտք չէ նկատել ուրեմն անոր մէջ Լիոնի կամ Պալքիւրի գերեզմաններու դանաղանութիւն, վասն զի երկուքն ալ իրենց կարգին հրաշագործ վայրեր ներկայացուած են, մին՝ աւանդութեամբ եւ կենսագիրներու տեղեկութեամբ, միւսը ակահատեաներու վկայութեամբ եւ զրաւոր տեղեկութեամբ: Ուստի ակնարկուած երեք տուններու իմաստը հասկնալու է այսպէս, թէ Տէր Կոմիտասի մարմինը փառաւորուած է երկրիս վրայ հրաշքով. եւ «ակներեւ ամենեցուն» կատարուած այդ հրաշքները քաջալեր են որ «բազում ցաւազարդ» երթան գերեզման, որուն հողը անոր վկայական արեամբն ոռոգուած է, մարմինը մէջն ըլլա՛յ կամ ոչ:

Ահա այս ուղղութեամբ է որ Մաղարեան վարդապետ եւս մինչ յայտնապէս կ'ընդունի մարմնոյն տեղափոխութիւնը⁽³⁶⁾ միւս կողմանէ այնպիսի՝ խանդով կը նկարագրէ Տէր Կոմիտաս Վկային տարեդարձի տօնախմբութիւնը կղերի եւ ժողովրդեան մրցանքով՝ որ կարծես մարմինը խակապէս Պալքիւրի գերեզմանին մէջ անխախտ մնացած ըլլար⁽³⁷⁾:

2) Պէտք է յատկապէս յիշենք Մխիթա-

թարայ անունէն վերջ հանրածանօթ անունը Եւդոկիացի Հ. Մատթէոսի, որ աջ բազուկն էր Մեծ Արքահօր, ու նկատուած էր իր ժամանակի բոլոր Հայրերէն, ինչպէս կը պատկերացնեն Հիմնադրիս կենսագիրներն ալ, աստուածաբաւ, ներանձնացեալ, լուրջ ու բանիբուն դէմք մը, ու ճշգրտապատում՝ վանքի ժամանակագրութեանց եւ այլ ամէն թղթակցութեանց մէջ: Տէր Կոմիտասի վերջին անցքերուն ատեն ինքը Մեթոն կը դառնուէր: Իսկ եթէ 37 տարի վերջն է որ առանձին տետրով ամփոփուած կը գտնենք Վկային պատմութիւնը, սակայն ատաղձն հաւաքել ըսկըսած է նա 1708-էն սկսեալ, այն է նահատակութենէն տարի մը վերջ: Ապա յաջորդ տարիներուն մէջ ժամանակ ունեցած է անտարակոյս՝ ակնանտեսներու հետ ալ տեսնուելու, իմանալու, ուսումնասիրելու եւ ստուգելու ժամանակակից դէպքերը եւ նաեւ անոր նշխարաց Գաղղիա փոխադրութեան մանրամասնութիւնները, ինչպէս գրութեան մէջ ստէպ տեսանք:

3) Տեսնուեցաւ Հ. Մատթէոսի գրած Կենսագրութեան Յիշատակարանէն՝ որ Մխարանութենէս զանազան Հայրեր ալ «ի սկզբանէ» Տէր Կոմիտասի կեանքի անցուդարձերուն «ակնանտես» եղած են: Անոնց մէջ ամէնէն աւելի, ինչպէս առաջ ակնարկեցի, կը յիշատակուի Հ. Եղիա վարդապետ, որ 1707ին Պոլիս զրկուած էր. ուստի Տէր Կոմիտասի նահատակութեան ժամանակ — ըստ ձեռագիր մատենին — «անդ գտաւ». իսկ Ուխտիս ժամանակագրութեան մէջ գետեղած իր համառօտ կենսագրականին համաձայն «անդ գտաւ. եւ իրացն տեղեկացեալ եղեւ, եւ ի դարձի իւրում անտի առ մեղ յայտն ամի⁽³⁸⁾ պատմեաց զամենայն ինչ որչափ զիտաց»⁽³⁹⁾. ուր սակայն, մեր կողմանէ ընդ-

(36) Հմտ. Կենս. Տն. Կոմ. Քհ. Քհ. Գ. Էջ 88:

(37) Ուխտավայր ի Պալքիւրի երանելոյն Կոմիտասայ. Ս. Ղազար, 1902, էջ 14:

(38) Այսինքն 1708 — ին:

(39) Հտր. Ա. էջ 119:

գծուած բառերը նոյն՝ բայց թանձր թանաքով գրուած են:

Այս տեղեկութիւններու համաձայն շատ հաւանական է, որ անձամբ ներկայ եղած չըլլայ Հ. Եղիա Վ. ապա թէ ոչ՝ յայտնի՝ պիտի ըսէր. անոր համար Հ. Յ. Թորոսեանի խօսքերը, թէ «Երանելոյն նահատակութեան ներկայ էր նաեւ մեր Հ. Եղիա վարդապետը, որ նոյն տարւոյն ըսկիցը Պոլիս դրկուեց էր առաքելութեան համար»⁽⁴⁰⁾ պէտք է հասկնալ այսպէս, թէ Հ. Եղիա հոն ի Պոլիս կը գտնուէր այդ ատեն:

4) Յատուկ յիշատակութեան արժանի կը համարեմ նաեւ Հ. Ստեփան Վ. Պետրոսեան Եւդոկիացին (1691–1756), ունենալով նա Երանելոյն նահատակութեան մասին ուշադրաւ ոտանաւոր մը: Անկէ հրատարակած էի միայն այն տունը՝ ուր Տէր Կոմիտասի մարմնոյ ի Գաղղիա փոխադրութիւնը յիշատակուած էր⁽⁴¹⁾:

Նազկեան Գերպ. անոր պատասխանելու համար բաւականացած էր ըսել, թէ «Հ. Մատթէոսի վկայութենէն աւելի բան չ'ըսեր, եւ անոր ժամանակակից ըլլալով անկէ աւելի արժէք մը չունի» (112): Յիշեալ տունը առեր էի Հ. Ալիշանի կողմէ նահատակին նուիրուած վեցիջեան տետրակի կողքին վրայ տպուած Հ. Ստեփաննոսի ոտանաւորէն, որուն առաջին գիրքերը կը կաղմէին Ի ՀԱՅՐ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏԷ ԵՒԴՈՅ ԱՍՍՅԵԱԼ: Այդ ժամանակ ինծի ծանօթ էր միայն այդ տետրակին ներկայացուցած վերոյիշեալ մասը. յաջորդ տարիներուն էր որ անգղաբարձայ գոյութիւնը անոր լրացուցիչ մասերուն, երբ ստացայ զայն Մխիթարայ անուամբ հասած ոտանաւորին հետ, ինչպէս ըսի վերը: Ամբողջական օրինակ մըն ալ տեսայ յետոյ մեր քով ձեռագիր տաղարանի մը մէջ: Ուրեմն Հ. Ալիշանի հրատարակածը զեռ մէկ մասն էր ամբողջ ոտանաւորին:

Այս երկար տաղը որ բնագրին մէջ գետեղուած է անմիջապէս Մխիթարայ յօրինածէն ետքը, երեք մասերու կրնանք բաժնել: Առաջինին մէջ ամէն երկտող

կու տայ յաջորդաբար մեզի Այբբենի կարգը: Երկրորդը կը կաղմէ Ի ՀԱՅՐ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏԷ ԵՒԴՈՅ ԱՍՍՅԵԱԼ ծայրանուն բառերը: Երրորդը բոլորովին ազատ է նման փորձերէ: Վիեննայի օրինակին մէջ այս ոտանաւորը կը վերջանայ նոյնպէս Շարականի տունով մը «Մարտիրոս եւ վկայ Քրիստոսի սուրբ Կոմիտաս» (Շարական ԴԿ): Իսկ մեր ձեռագիրը Տաղարանին մէջ՝ «Պարթեական տեսանողին» (Շար. ԴԿ):

Կը կանխեմ ըսելու որ Տէր Կոմիտասի վարքն է որ կու տայ մեզ Հ. Ս. Պետրոսեանի այս հետաքրքրական տաղը, զոր ի լոյս կ'ընծայեմ հոս ամբողջութեամբ՝ նկատելով իր մասնայատուկ կարեւորութիւնը⁽⁴²⁾:

Երգ առ նոյն սուրբ վկայն ի Հայր Ստեփաննոսէ վարդապետէ մերմէ Եւդոկիացոյ ասացեալ

Անուշահոտ վարդ կարմրեփեան.
տէր Կոմիտաս արամաղեան:
Բուսար ծաղիկ ի Հայաստան.
փառք պարծանաց ազգի մարդկան:
Գեղ վայելուէ տանս արամեան.
պըսակ փառաց լուսաւորչեան:
Դու լոյս պայծառ մեզ ծաղեցար.
տանըս հայոց շաւիղ ցուցար:
Երկնային զօրքն յերկիր հեղեալ.
պըսակ փառաց քեզ աորեբեալ:
Ձի զպարանոցդ ի զոհ ետուր.
քեզ ոչ յաղթեաց մահու երկիւղ:
էին լուսոյ Հօր զՄիածին.
դաւանեցար ի յատենին:
Ընդ հողեկիր հարցըն սրբոց.
հայրապետաց նախնեաց մերոց:
Թողեալ ի բաց զթիւն հերձուածոց.
յուզիդ ուհէ մոլորեցոց:
Ժանկ հերձուածոյն եւտիգէի.
գիտակորայ համախոհի:
Ի մի անձին ցուցեր Բանին.
երկուս բնութիւնս ի միասին:
Լու ի լու զայս քարոզեցեր.
մասն հաւատոյ լինել ցուցեր:

(40) Վարք Մխ. Աբբ. Ի, էջ 229:

(41) Հոս եւս զանց ըրած եմ օրինակին վրայի բնագրական ինչ ինչ սուղերը:

(42) Մխ. Մտնդրն. Վիեննայի. Թ. 160, թղ. 165ր – 171ա:

նումբը ուսմական երբ զայն լըւան.
չար նախանձու բորբոքեցան:
Ծարաւեցան քոյին արեան.
որ տենջայիւր նոցին դարձման:
Կորովութեամբ քոյդ աշակերտ.
զքեզ ապտակեաց տէրդ վարդապետ:
Հարմար յուժգին քո բերանոյ.
մինչ զատամունս թօթափելոյ:
Ձոր հեղութեամբ խըրատեցեր.
թէ է՞ր բարեաց չար հատուցեր:
Ձայնեալ առ խումբ ժողովըրդեան.
առ քահանայս եւ առ իշխան:
Ղօղել չկարեմ ասէ զայս բան.
մինչեւ ցհեղու իմոյ արեան:
Ճառաղայթեալ երես նորին.
հանդոյն նախնոյ մեծ վըկային:
Մինչ յատենի զնա կացուցին.
ի դարպաս մեծ եպարքոսին:
Յայնժամ Հոգւով սրբով լըցաւ.
զարմանալի բարբառեցաւ:
Նորասրանչ ոմն երեւեցաւ.
մինչ զի ատենն յապուշ դարձաւ:
Շնորհալի բանք իւր բերանոյ.
ո՛չ ետուն թոյլ մահուն վըճոյ:
Որոնեցին հնար զըտանել.
զնա յամբոխէ անտի զերծել:
Ձէ պարտ ասեն զայդպիսի այր.
մահու սրբոյ ի բերան տալ:
Պարտ է տանիլ առ այլ ատեն.
քննել զըրովք օրինական:
Ձանացան զնա թափել ի ձեռաց.
քահանայից եւ ի ոսմկաց:
Ռամկական դասք միաբնակաց
ասեն վնասիչ է մեր ազանց:
Սա կաթոլիկ եւ փրանկ գոլով.
մոլորեցոյց զանձինս յոլով:
Վըկայք կացին անդ քահանայք.
Եւ աշխարհականք իւր դատախազք:
Տէր Մըկըրտիչ իւր աշակերտ.
պետք որք նըմին հետեւեցան.
Բամեալ ամբոխք հետեւեցան.
վըկայք կացին նորին արեան:
Յաւօք լըցաւ սիրտն սրբոյն.
վասն նոցա մոլորելոյն:
Իւսեաց հարցուածս ի յատենին.
յուժմէ խնդրեմ զարինս անձին:
Փութաց թափել զղենջակն յանձնէ.
մեծ եպարքոսն եւ զայս ասէ:
Քաւեալ եմ ես քո յարենէ.
խնդրեա՛լ յանձանց վըկայոյդ:

Ի թուականիս մերոյ Փըրկէի.
հաղար եւ վեց հարիւրորդի:
Հարիւր եւ եօթն այլ աւելի.
ի քսան եւ վեց հոկտեմբերի.
Առնու զպըսակս յաւուր տօնի:

բասիլիդեայ եւ դեմետրի.
Յորում աւուր սա վըկայեալ.
արեամբ սրբոյ նահատակեալ.
Բենական լուսով լըցեալ.
յերկրէ յերկինս փոխադրեալ.
Սուրբս պայծառ մեծայարդու.
որ ի քաղաքէս Կոստանդինու.
Տէր Կոմիտաս անուամբ պատուեալ.
եւ քահանայ աւագ կարգեալ.
Երեւելի բանիւք վկայեալ.
յաստուածաշունչ զիրս վարժեալ:
Փրկական զբանն քարոզեալ.
ճըմարտութեան ջատագով լեալ:
Այն որ յուղափառ հաւատս սընեալ.
յոր յարբայէս մեր հաստատեալ:
Նոյն քահանայ աստուածարեալ.
վասն Յիսուսի արեամբ ներկեալ:
Նըմանեցաւ կենաց Փրկչին.
կըցորդ եղեւ մահու խաչին:
Ուրախութեամբ մեծաւ լըցաւ.
զվըճիւ մահուն իրբեւ լուաւ:
Սա յորդորեաց զընդ իւր կապեալս.
որդեակք անահ արբոյք զբաժակս:
Է սրոյ տանջանքս բոպէական.
որով ստանամք զկենսան անվախճան:
Վասն Փըրկչին համբերեցուք.
ձեռամբ նորին պըսակեցուք⁽⁴³⁾
Արիութեամբ զբաժան արբոյք.
մահուանն Տեառն կըցորդ լըցուք:
Բամեալ խըմբից մահմէտական.
եղեն յորդորք ուրացութեան:
Դարձուցին զմիտս ողորմելեաց.
եւ շըջեցին յաղանդս իւրեանց:
Այլ մինչ առ սուրբն եկեալ հասին.
որ ի դուճս կայր աղաչեցին:
Պըղտորել զմիտս ջան եղին.
է՞ր ասեն ոչ խնայես անձին:
Երանելին յոյժ զօրացեալ.
սաստեաց ի նոսա զայս ասացեալ:
Տուողին ինձ զկենսան իմ շընորհեմ.
հեղուլ զարինս իմ ո՛չ խնայեմ:
Էհեղ զարին իւր պատուական.
ուղղափառաց եղեւ պարծան:
Եւ զի հեղմամբ արեան սորին.
խըռովութիւն բարձան բնաւին:
Իիւսեաց հեղմամբ իւրոյ արեան.
ուղղափառաց ըզխաղաղ կեան:
Դաղարեցոյց զահն բըռնական.
զսուր եւ զտոյժն մահմէտական:
Ողորմելի վըկայք սորին.
չարաչար զկենսան վըճարեցին:
Կոծէր ուժգին ոմն ի մահուան.
վա՛յ ինձ զընամ այժմիկ յատենս:

(43) Օրինակին մէջ «պըսակեցուք»:

Ի սոսկալի դատաստանին.
 յինէն խնդրի արին վկային:
 Առ որ չունիմ ինչ ասելի.
 Եւ ո՛չ իսկ տալ պատասխանի:
 Յանցեալ սորա ցանցիւք մահուան.
 ցաւօք զընաց ի մեծն ատեան:
 Իւծծեալ լուցան ալլք վատթարեալ.
 որք ընդ նըմին միարանեալ:
 Ոմն ի նոցունց յանկարծ մեռեալ.
 ի մէջ ժահրի դուրով խըրեալ:
 Յորմէ ալլոցն խըրատեալ.
 դառն արտասուօք ալաշաւեալ:
 Աղերսանօք առ նա դիմեալ.
 Եւ բարեխօս ըզնա կալեալ:
 Սորա զմարմինն պատուական.
 բարձեալ յունաց եղին ի տապան:
 Անդուստ բարձեալ ըզգանձն անդին.
 ի Գաղղիայ փոխադրեցին:
 Յընծութիւն մեծ եղեւ նոցին.
 ի յընդունել զնորին մարմին:
 Երկունք ցաւոց փարատեցան.
 երկիւղ դիւաց հալածեցան:
 Արուսեակ մեծ սա ծաղեցաւ.
 ազգիս հայոց պարծանք ցուցաւ:
 Լուծաւ սովաւ մէջ եւտիղեան.
 լոյս սա ցուցաւ ճշմարտութեան:

Պատմեմ եւ զայս ինչ հանդիպեալ.
 զոր ահանջօք իմովք լըւեալ:
 Ի վրկայէ հաւատարմէ.
 ուսեալ ի տէր Կարապետէ:
 Որ էրն ընկեր սուրբ վրկային.
 աւագերէց երկրորդ դասին:
 Հայր հոգեւոր դուրով նըմին.
 Եւ բարեկամ յամենայնին:
 Առ որ երեք աւուրբք յառաջ.
 դիմեալ վրկայն յաղթող եւ քաջ:
 Խոստովանութիւն խընդրէր գլխին.
 փարեալ զլանջօքն լալաղին:
 Փութամ ձեպիմ ասէ զընալ.
 առ արարիչն իմ վերանալ:
 Զի փափաքիմ այս պըսակին.
 զոր եւ տեսի ի գիշերին:
 Քանզի տեսի ի յերազի.
 երկուս պըսակըս պանծալի:
 Զոր ի ձեռն առեալ Տեառն Յիսուսի.
 մեզ ընծայէր պարգեւ բարի:
 Մին կարմրերփեան ի դոյն վարդի.
 միւսն ըսպիտակ ըստ շուշանի:
 Ի քում զըլիսի եղ զըսպիտակ.
 խոստովանողի ըզնըշանակ:
 Յիմում զըլիսի ըզկարմրեփեան.
 ի նըշանակ հեղման արեան:
 Արդ ցընծասցուք ասէ ընդ այս.
 որովք զընամք ի փառս անճառս:

Ըզրաժակ Տեառն արբցուք սիրով.
 փառաց նորա հաղորդ դուրով:
 Ողորանօք աղաչեցին.
 առ Տէր Յիսուս պաղատեցին:
 Գիրկըս սիրով միմեանց արկեալ.
 դառն արտասուօք աղօթս յանձնեալ:
 Եւ այն իսկ վաղ կատարեցաւ.
 տեսլանքն բան ճշմարտեցաւ:
 Զի նա արեամբ պըսակեցաւ.
 սա սպիտակին արժանացաւ:
 Քանզի եկաց ամս երեսուն.
 ի հալածանքս սաստկադոյն:
 Որում տարեալ համբերութեամբ.
 վճարեաց ըզկեանքս սըրբութեամբ.
 Յորմէ եւ իմ զայս բան լըւեալ.
 զոր աստանօք ընդ դուրով արկեալ:
 Առ ի պատիւ սուրբ վրկայիս.
 Եւ երանեալ նահատակիս:
 Առ որ մաղթեմ արտասուելի.
 ձօնել ընդ իմ աղերս բանի:
 Զոր խոստացաւ նա զառաջին.
 ի մանկութեան իմ հասակին:
 Թէ զքեզ յաղօթս իմ յիշեցից.
 Եւ քեզ չընորհըս մաղթեցից:
 Զոր եւ յուսամ այժմ ընդունիլ.
 յառատաձիր պարգեւողէն:
 Որում պատիւ փառք անվախճան.
 այժմ եւ յաւէտ եւ յապագայն:

Այս ոտանաւոր—վարքին մէջ Ուխտիս
 համար յատկապէս ուշադրաւ տեղեկու-
 թիւն մը որ կայ — թէեւ մեր նիւթէն
 դուրս — է՛ ա՛յն յիշատակութիւնը, թէ
 Տէր Կոմիտասն անած է ուղղափառ հաւատ-
 քի մէջ, բայց անոր մէջ ալ հաստատուած
 է Մխիթար Աբբայէն.

«Այն որ յուղափառ հաւատս սընեալ.
 յոր յարբայէս մեր հաստատեալ».

վարկպարադի խօսք մը չէ ասիկա. բայց
 այս մասին յուսամ ուրի՛շ առթիւ:

Գալով դարձեալ մեր խնդրոյն՝ մատնա-
 նիչ ըրած էի առաջին յօդուածովս, —
 ինչպէս գիտէ Գերպ. Նազլեան ալ —
 Տէր Կոմիտասի մարմնոյն ի Գաղղիա փո-
 խադրութեան յիշատակութիւնը՝ Հ. Ստ.
 Պետրոսեանի տաղին մէջ:

Այս Մխիթարեան վարդապետին կողմէ
 կրկնուած սոյն տեղեկութիւնը իր առան-
 ձին կարեւորութիւնն ունի: Կը պատմէ
 վկային մէկ տեսիլ՝ զոր ինքը լսած է՝

«Ի վրկայէ հաւատարմէ
 ուսեալ ի Տէր Կարապետէ»:

Սխալ պիտի ըլլայ ասոր մեկնութիւնը
 եթէ ուղե՛նք հասկնալ իրր լսած այն հա-
 վատարիմ վկայէն՝ որ Տէր Կարապետէն
 ուսած է. մինչդեռ ասիկա տաղաչափա-
 կան աղատութենէ առաջ եկած սեղմում
 մ'է իմաստի:

Ան իր լուսարանութիւնը կը գտնէ վե-
 րողեալ տաղին վերջերը, երբ կը յիշա-
 տակուի վկային նահատակութենէն յետոյ
 նաեւ մահը Տէր Կարապետի, որ «բա-
 րեկամ»ն եւ «Հայր Հոգեւոր»ն էր Տէր
 Կոմիտասի, ինչպէս անոր բոլոր Կենսա-
 դրններն ալ յայտնի կ'ըսեն, երբ կու տան
 վկային ունեցած տեսիլին նկարագրու-
 թիւնը: Արդ, Հ. Ս. Պետրոսեան բացա-
 յայտ կը հաղորդէ ամէնէն վերջը այսպէս.

«Յորմէ⁽⁴⁴⁾ եւ իմ զայս բան լըւեալ
 զոր աստանօք ընդ դուրով արկեալ».

որուն կը կցէ իսկոյն Տէր Կարապետին
 առ ինքն ըրած խոստումը՝ երբ նա ինքն
 Հ. Ստեփանոս դեռ մանուկ է եղած,

«Թէ զքեզ յաղօթս իմ յիշեցից
 եւ քեզ չընորհըս մաղթեցից»:

Հ. Ստեփանոս Պետրոսեանի խօսքերն
 արժէքաւոր են յատկապէս՝ ո՛չ միայն
 վասն զի, ա) Տէր Կոմիտասի ժամանակա-
 կից է ինքը, այլ բ) նաեւ ծանօթութիւն
 ունեցած է ի սկզբանէ ի վեր Տէր Կա-
 րապետի հետ, որ վկային «բարեկամ»ն
 եւ «Հայր Հոգեւոր» էր. ուստի խօսած
 եւս է անոր հետ, եւ այդ մտերմութեան
 պատճառաւ անտարակոյս յետոյ զաղտ-
 նարար իմացած եւս է անկէ՝ նահատա-
 կութեան յաջորդող շրջանին՝ անոր մարմ-
 նոյն փոխադրութեան շուրջ: Ուստի այս
 պարագաները ինքնին կը հերքեն «Հ.
 Ստեփանոս վ. Պետրոսեանի ոտանաւորը
 Հ. Մատթէոսի վկայութենէն աւելի բան
 մը չ'ըսեր»ը (112):

5) Տեսանք արդէն այս էջերուն մէջ՝
 դեռ միամեայ նորընծայ քահանայ Հ.
 Մկրտիչ Անանեանցի շահեկան նամակը,

գրուած 1740/ին: Նա մանրամասն տեղե-
 կութիւններ կը խնդրէ Տէր Կոմիտասի
 շուրջ իր ծնողքէն, որոնք ժամանակակից
 են ու ծանօթութիւն ունին եղբր վկային
 հետ: Իսկ անոր հողակոյտի մարմարիոնէ
 նոր շիրմաքարին ինքը «պատճառ» ըլլա-
 լուն⁽⁴⁵⁾, ինչպէս նաեւ իր գրչին վիճակ-
 ուած տապանադիրը՝ երկու շարժառիթ-
 ներ ունեցած կ'երեւին. մին՝ Երանելուն
 հանդէպ կանուխէն ունեցած մասնաւոր
 փարումը, որուն արտացոլումը այնքան
 պայծառօրէն տեսանք վերոյիշեալ իր նա-
 մակին մէջ. միւսը ի նշան շնորհակալու-
 թեան, իր ոտքերուն պատահած վտանգէ
 մը ազատած ըլլալուն, որուն համար Սա-
 մաթիա ուխտի եւս կ'երթայ անոր գերեզ-
 մանին: Այս մասին Պոլսէն Հ. Իգնատիոս
 Խաչատուրեան կը տեղեկագրէ, թէ «Այժմ
 մեր Հ. Մկրտիչ վարդապետն առողջ է
 յոտիցն եւ տարան զնա յաւուրս յաստիկ
 ի Նառլըղափուն Սամաթեայ, ուր եկաց
 իրեւ շարաթս երիս, եւ զնաց ընդ իս
 յուխտ ի գերեզման երանելի տեսուն Կո-
 միտասայ»⁽⁴⁶⁾:

6) Հ. Դանիէլ Գրիգորեան նոյնպէս բա-
 րեկամներով միասին ուխտի կ'երթայ Նա-
 հատակի գերեզմանին, եւ հոն «վասն
 Մխարանութեան մերոյ — կ'ըսէ — ետու-
 օրհնել զգերեզման նորա տասն քահանա-
 յիւք», որմէ վերջ կարդացեր է ի լուր
 հասարակաց «զՀայր Մկրտչեան գեղեցկա-
 հիւս ոտանաւորս գերեզմանի նորա»⁽⁴⁷⁾:
 Սոյն թուղթէն կ'իմանանք միանգամայն
 հետեւեալ ուշադրաւ տեղեկութիւնը, թէ
 այդ ժամանակները Ս. Գահը կը խնդրէ
 Տէր Կոմիտասի վարքը Մխարանութենէն
 «իբրեւ ի ճշմարիտ վկայից»: Կ'աւելցնէ
 ամէնէն վերջը որ Պոլսոյ մէջն ալ «զայդ-
 պիսեաց եւ մեզ հարցանեն իբրեւ զճշմա-
 րիտ գիտօղս»:

7) Տէր Կոմիտասի կենսագրական ծա-

(44) Այս ինքն այդ հաւատարիմ վկայէն որ է
 Տէր Կարապետ:

(45) Հ. Դ. Տալեան. «Մայր Դիւան Մխ. վե-
 նետ», էջ 329, մդ.:

(46) 1758, Ապրիլ 18:

(47) 1772, Մայիս 18:

նօթութեանց մասին Մխիթարայ զաւակներուն հանրութեան կողմանէ վայելած բարոյական վստահութեան հաւաստիքը կ'երեւի յատկապէս նաեւ հետեւեալ երկու խիստ հետաքրքրական նամակներէն: Հ. Կարապետ Եսայեան կը գրէ առ Սոմալեան Աբրահայր աշպէս. «Ձարդեւեալն առ ի Տեառնէդ ի 15 Հոկտ. զինքնազիր նամակ, ընկալայ յանցեալ եօթնեկի մինչդեռ ի Սամաթիա էի, զբարւոյ սկսեալն ի բարեյիշատակն Հայր Ղեւոնդեայ զ'ի բացեալ պաշտամունս Երանելոյ Վկային Կոմիտասայ ի ջերմեռանդութիւն ուխտաւորաց առ անխափան առնել հրամանաւ Եպիսկոպոսապետիս, ուր քաղցր եւ ահեղ ձայն դարաց, եւ մանաւանդ Ստեփանոսի քեռորդոյ Վ. Հ. Յակոբոսին մերոյ հընչեցին ի նուազս շարականաց «Նահատակ բարի Քրիստոսի եղեր աշօր ի միջի մերում» եւն. յանդիման ժողովրդեան ծովացելոյ զշիրմաւ վկային յամօթ եւ ի քարընկէց յերեսս հակառակորդաց»⁽⁴⁸⁾:

Սոմալեան Աբրահայր ալ իր կարգին այս նամակին պարունակութիւնը կը հաղորդէ առ Հ. Իգնատիոս Փափաղեան, աշպէս. «Մեծահանդէս կատարէ Հ. Կարապետ եւ յայսմ ամի զ'ի բացեալ պաշտամունս երանելոյ Վկային Կոմիտասայ ի վերայ դերեզմանի նորա զբարւոյ սկսեալն աստ ի բարեյիշատակ Հ. Ղեւոնդեայ»⁽⁴⁹⁾ ի ջերմեռանդութիւն բազմախումբ ուխտաւորաց, հրամանաւ Եպիսկոպոսապետին Նուրիճանի»⁽⁵⁰⁾:

Ասոնք կը ցուցնեն թէ ո'րքան մեծ եղած է Մխիթարայ որդիներու դերը՝ նաեւ իբրեւ նախաձեռնարկողներ՝ Վկային հանդէպ տածուած հանրային ջերմեռանդա-

կան արտայայտութեանց, ինչ որ ինքնին անուղղակի եւս ապացոյց մըն է անոնց, թէ Տէր Կոմիտասի անձին պատկանող ռեպէպլիմ ալ իբրեւ առաջնակարգ շահագրք-զոռողներ եղած են, եւ ըստ այնմ համբաւ ստացած են անոնք ի Հոռոմ եւ ի Պոլիս, թէ Տէր Կոմիտասի մասին ամէնէն ստույգ ծանօթութիւններ ունեցողը Մխիթարայ Ուխտէն է, ինչպէս վկայաթուղթերը ցուցուցին:

Այսպէս դեռ կրնանք յիշել մեր նախկին Մխիթարեաններէն Հ. Միքայէլ Սեբաստացի, Հ. Զաքարիա Ալէքսանեան, Հ. Դանիէլ Տէր Գրիգորեան, Հ. Իգնատիոս Խաչատուրեան եւ այլ վարդապետներ Միաբանութենէս՝ որոնք անդադար հետեւող եւ հետազոտող եղած են Նահատակի ամէն պարագաներուն, եւ ստույգ տեղեկութիւններն հաւաքելով Մայրավանդ հաղորդած են: Նոյն իսկ Ս. Ղազար հասած Վկային մասունքներէն զէթ ոմանք իրենց խօսուն ապացոյցներով չե՞ն տար ճշմարտապատու տեղեկութիւններ՝ աւելի քան ենթատեղեկան կամ հաստատական համարուած «ճշդութիւն»ներ, որոնցմով կը փափագուէր մեր ընդդիմախօսներու կողմէ աշօր պարապութիւն մը դոցել, ինչպէս Մոնս. Կալլանիի Տեղեկագրին մէջ՝ մարմնոյ փոխադրութեան բացակայութիւնը:

(Շար.)

Հ. Ղ. ՏԱՅԵԱՆ

(48) Կ. Պոլիս, 1834, Նոյ. 11:

(49) Հ. Ղեւոնդ Աճեանն է:

(50) Վենետիկ, 1834 զեկտ. 5:

ՍԻՒՆԱԶԱՐԴ ԾԱԾԿՈՑԻ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ

ԿԱՄԱՐԱԿԱՊ ԶԱՐԴԱՍԻՒՆԵՐԸ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

(Շար. տես «Բազմավեպ» 1942, էջ 35)

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ՇԻՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Քրիստոնէութեան Հայաստանի Պետական կրօնքը դառնալուն, հարկ եղաւ՝ ներկայացող պահանջին զոհացում տալու համար՝ դրաւել կարգ մը մեհեաններ եւ նոր կրօնքի ծիսակատարութեան յատկացնել: Արտաքին սիւնադարձած կոյնները պահուեցան ու յատկացուեցան ապաշխարողներու, ապաշխարութեան իբրեւ վայր: Այժմ կրնանք նկատի առնել ապաշխարութեան խնդիրը, քանի որ Նիկիոյ ժողովը մասնաւորաբար զբաղած էր այս հարցով:

Նոր կրօնքի պատշաճելու համար կատարուած կարեւոր փոփոխութիւններու ընթացքին, կաթողիկէի շինութիւն, խաչածեւ տանիքի կառուցում, կարգ մը մեհեաններ կը պահէին դեռ իրենց արտաքին սիւնադարձերը: Այս սիւնադարձերէն ոմանք վերցուեցան, նախ քան Նիկիոյ ժողովին որոշումը, իսկ այն մեհեանները՝ որոնք աւելի վերջը փոխակերպուեցան եկեղեցիի, պահեցին զանոնք, պատշաճելու համար ապաշխարութեան որոշումին: Արդէն նման վրան ծածկուած վայրի մը գոյութիւնը ենթադրել կու տայ, մեր ծիսակատարութեան մէջ այն մասը, երբ պատարագիչ քահանան կը հրաւիրէ աղօթողները «առ դրունս ելլել» աղօթելու եւ ապաշխարելու համար: Մեհեաններէ մնացած այս portique-ները, պատրաստ գտնուած շինութիւններ եղան, նոր ծիսակատարութեան ամբողջական գործադրումին համար:

Եթէ քննենք օրինակ՝ Տեկորի տաճարը, այսօրուան ձեւին մէջ⁽¹⁾ (պատ. 8), պիտի տեսնենք որմերուն մէջ մնացած «կամարի ոտը» (retombé) ծառայող քարեր եւ ճիւղ անոնց դիմացն ալ, plateforme-ին եղերը՝ սիւներու հիմնադրերու (socle) մնացած հետքեր, ինչպէս նաեւ տաճարին կէսէն քաշուած պսակ մը (corniche): Այս հետքերը ցոյց կու տան թէ այս տաճարը կանխապէս ունեցեր է արտաքին սիւնադարձ ծածկոց մը (պատ. 9 եւ 7):

(1) Տեկորի տաճարը, ասկից տակաւին քանի մը տարիներ առաջ դեռ մասամբ կանգուն էր. այժմ՝ բնութիւնը ու չար ձեռքեր բոլորովին կործանած են: Այսու ամենայնիւ տակաւին կարելի է անոր յատկազօր որոշ հանել եւ կամ դիմել մեր մեծ Թորամանեանի մասնաւոր աշխատութեանը 1911ին հրատարակուած Թիֆլիս, Տեկորի մասին, ուր կան կարեւոր լուսանկարներ եւ յատկազօր:

